

СЕКЦІЯ 5 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 338.001.1:347.2/3.001.1(658.511)

Львова Я.Я.

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Обласного комунального вищого навчального закладу
«Інститут підприємництва «Стратегія»*

АНАЛІЗ ТЕОРІЙ ВЛАСНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Розглянуто теорії власності з позицій сучасної економічної теорії, а також аспекти реалізації стосунків власності. Систематизовано дослідження теорій власності в межах західної економічної думки. Визначено особливості стосунків власності в Україні.

Ключові слова: власність, суспільство, право, праця, підприємство, капітал, виробництво, економічна теорія.

Львова Я.Я. АНАЛИЗ ТЕОРИЙ СОБСТВЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Рассмотрены теории собственности с позиций современной экономической теории, а также аспекты реализации отношений собственности. Систематизированы исследования теорий собственности в рамках западной экономической мысли. Определены особенности отношений собственности в Украине.

Ключевые слова: собственность, общество, право, труд, предприятие, капитал, производство, экономическая теория.

Lvova Ya.Ya. THEORIES ANALYSIS OF PROPERTY IN MODERN ECONOMIC THEORY

Discusses the theories of ownership from the standpoint of modern economic theory, as well as aspects of implementation of property relations. A systematic study of the theories of ownership in the Western economic thought. The features of property relations in Ukraine.

Keywords: property, society, law, labor, business, capital, production, economics.

Постановка проблеми. Розвиток суспільних відносин приводить до зміни відносин власності, які стають більш вираженими в соціальному, політичному, юридичному та економічному аспектах. Актуальність змісту відносин власності зростає в періоди кризи функціонування економічних систем і приводить до трансформації соціально-економічних відносин як умови виходу з кризової ситуації. Тому дослідження змісту відносин власності в сучасних умовах актуальні на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію власності досліджували як вітчизняні, так і закордонні дослідники, серед яких можна виділити таких класиків, як Г. Гегель, Дж. Кейнс, Дж. Локк, К. Маркс, П. Прудон, А. Сміт. Сучасні тенденції розвитку відносин власності висвітлюються у працях відомих вітчизняних та російських дослідників Л. Абалкіна, В. Базилевича, А. Гальчинського, В. Геєця, П. Єщенко, А. Єремена, В. Іноземцева, Р. Капелюшнікова, І. Лазні, В. Мандибури, С. Мочерного, Р. Нурєєва, В. Рибалкіна, А. Чухна, Ф. Шамхалова та ін.

Мета статті – дослідити зміст відносин власності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільшого динамічного розвитку теорія власності отримала в епоху капіталізму, де в якості основи капіталістичної системи господарювання представлена приватна власність, з усіма характерними їй позитивними й негативними властивостями [1]. У міру розвитку капіталізму й поширення його як найпоширенішого способу виробництва в розвинених країнах суперечності, що характерні приватній власності, є стартовою позицією для аналізу проблем, які зумовлюють чимало дискусій щодо виправдання приватної

власності, що зображає права кожного індивіда вільно розпоряджатися результатами своєї праці й таланту, майнової нерівності, що виникає в міру накопичення капіталу. Тут виникає низка аспектів реалізації стосунків власності, які часто суперечать один одному.

1. Початковий принцип трудового походження власності діє вибірково, тобто частина суспільства має доступ до об'єктів власності, яка не є результатом їх праці.

2. Реалізація «природності» права власності є об'єктивною передумовою накопичення результатів використання власності, яка згодом створює економічну основу капіталу (основного або зворотного). Безперечно, здійснення процесу перетворення природного права в капітал залежить від можливостей, здібностей або бажання конкретного індивіда реалізувати його повністю або частково.

3. Дематеріалізація «природного права» людини на власну працю. Багато дослідників виділяли й виділяють сьогодні в стосунках власності феномен влади – власності, хоча його природа знаходиться, перш за все, в площині типології державного устрою, ніж ефективності інституту власності. Цей феномен означає єднання, зрощення функції володіння власністю з функціями державної влади. «Влада-власність» є альтернативою європейській античній, феодальній і буржуазній приватній власності в неєвропейських структурах, причому це не стільки власність, скільки влада, оскільки функції власника тут опосередковані причетністю до влади, тобто посади, але не до особи правителя. Соціально-економічною основою влади-власності держави й правителя було священне право верхів на надмірний продукт виробників. Такий феномен актуальний і до цього часу в деяких неєвропейських країнах, де власність

і влада знаходяться в руках правителя, і результат реалізації процесу привласнення-відчуження в економіці одноосібно визначається у формі господарювання, контролю над засобами виробництва (умовами виробництва), розподілі додаткового продукту. І якщо в теперішній час в Україні все частіше доводиться чути про актуальність інституту влади-власності у структурі вітчизняної економіки, то це лише свідчить про відповідний етап розвитку стосунків власності, еволюція яких досі не підійшла до капіталістичного способу виробництва, не кажучи вже про змішаний тип правління, що вже сформувався в усьому цивілізованому світі. За таких умов поняття «природність» права індивіда на власність дематеріалізується, абстрагується.

Таким чином, реалізація «природності» права власності самостійно, у тому числі стороннє втручання, не може претендувати на абсолютність для ефективного аналізу стосунків власності та їх відтворення. Аналіз стосунків власності до середини XIX ст. зводився до розгляду питань справедливості володіння й розподілу їх результатів, де недостатньо уваги приділялось їх внутрішній структурі та сутнісному змісту. Усі дискусії концентрувались навколо питання морально-етичних підстав володіння власністю і результатів її реалізації (дохід, рента). У подальшому розвитку громадських стосунків і господарських систем, у міру накопичення капіталу загострилися суперечності капіталістичної системи, виражені в двох аспектах: громадський характер виробництва та приватна форма привласнення; розвиток продуктивних сил, що стимулювались НТП та неадекватна якість і структура управління економікою [4, с. 58].

К. Маркс і Ф. Енгельс здійснили найбільш розгорнутий і цілісний для свого часу аналіз стосунків власності, в якому обґрунтували актуальність і доцільність їх змін внаслідок збільшення необхідності усупільнення засобів виробництва [3, с. 116]. У їх працях були висвітлені громадська, об'єктивна та історична власності, досліджені її формаційні різновиди, починаючи з первісногромадської з обґрунтуванням характеру частки привласнення на базі все більшого усупільнення продуктивних сил. На цій же основі намічались перспективи формування громадської власності, були виділені її найважливіші риси. За визначенням К. Маркса і Ф. Енгельса, «власність – це зовнішня передумова і результат привласнення умов і результатів виробництва (праці)». К. Марксом власність трактується як соціально-економічна форма виробництва, а її економічний зміст визначається характером поєднання працівника й засобів виробництва.

Як умова та результат громадського відтворення, стосунки власності пронизують усі економічні стосунки й співвідносяться з економічним розвитком як з формою своєї реалізації.

Система стосунків власності, співвідношення різних її форм об'єктивно зумовлені мірою розвитку продуктивних сил громадського розподілу праці [2]. Отже, перетворення стосунків власності можуть бути зумовлені лише зміною внутрішніх процесів у межах наявного способу виробництва. При цьому збагачуватися буде той, хто безпосередньо створює продукт, а отже, ліквідується проблема бідності й багатства.

Таким чином, у період становлення й розвитку класичної школи економічної теорії, у тому числі марксизму, були закладені основи для подальшого аналізу сутності й змісту стосунків власності в процесі їх розвитку.

У межах західної економічної думки можна виділити чотири основні аспекти досліджень власності:

1. Політичний аргумент на користь приватної власності зводиться до того, що вона зумовлює зміцнення стабільності в суспільстві та приборкує владу держави. Проти приватної власності приводиться той аргумент, що нерівність, яка з'являється в суспільстві під час формування приватної власності, породжує громадську напруженість.

2. Моральне виправдання приватної власності ґрунтується на тому, що кожен має право на плоди своєї праці. Критики у відповідь вказують, що багато власників не докладають жодних зусиль для придбання того, чим вони володіють, і що, згідно з тією ж логікою, всім повинні надаватися рівні можливості.

3. Економічні міркування щодо приватної власності полягають в тому, що вона є найдієвішим засобом створення багатства, тоді як, на думку критиків, економічна активність, метою якої є гонитва за прибутком, веде до марнотратної конкуренції.

4. Психологічний захист приватної власності будується на твердженні, що вона підтримує в людині почуття особистої гідності й самоповаги. Інші на противагу цьому говорять, що вона розбещує особистість, заражаючи людину жадібністю.

Як ми бачимо, тривалість періоду, в межах якого здійснюється аналіз стосунків власності, не впливає на пріоритетність того чи іншого аспекту: і політичний, і морально-етичний, і психологічний складники актуальні разом з економічним змістом.

Необхідно зазначити особливість теорії прав власності – вона може розглядатися як синтез різних дослідницьких напрямів у межах сучасної економічної науки. У теорії прав власності поєдналося виняткове різноманіття концепцій, аналітичних методів, можливостей використання. Це зумовлює необхідність чітко визначити зміст цієї теорії й виділити її з-поміж інших суспільно-наукових дисциплін.

Очевидно, що демократичні конституційні держави у своєму розвитку постійно стикаються з вимогами до стану правових, політичних і економічних умов у суспільстві.

Лише міждисциплінарний напрям досліджень у сфері соціальних і правових наук, як вказує західнонімецький економіст П. Штольц, зокрема, аналіз прав власності, який враховує значення економічного аналізу права, може дати єдину у своєму виді можливість порівняти стан розподілу з ідеєю справедливості, вирішуючи головну проблему економічної сфери [5].

На думку іншого німецького вченого І. Бебеля, міждисциплінарний підхід потрібний у зв'язку зі зростанням вимог до рівня соціально-економічних і правових умов у суспільстві [5]. Сьогодні концепція громадського устрою переживає новий підйом, що пов'язано з виникненням особливого інтересу до ідеї взаємозалежності права й економіки в США та поширенням її в Західній Європі. Проблема власності в цілому, якій належить провідне місце в теорії громадського устрою, висвітлена в багатьох новітніх публікаціях, а разом з нею й ідея про те, що економічний устрій, який нормально функціонує, допускає чітке регулювання прав у сфері економічної діяльності, тобто регулювання компетенцій на ухвалення рішень і відповідальності за них.

Головна проблема полягає в тому, щоб надані індивідам права давали їм можливість діяти в конкретних межах, тобто розпоряджатися обмеженими ресурсами. Але водночас у цьому рішенні не повинні допускатися довільні тлумачення або необов'язковість виконання контрактів, оскільки подібні прояви можуть паралізувати будь-яку господарську діяльність.

Яскравим прикладом тут є якість правової визначеності стосунків власності в Україні. Наприклад, якість і принципів підходи у сфері міжбюджетних стосунків, розподіли повноважень між центральною й регіональною владою привели до того, що сьогодні являється практично нормою здійснення дотацій і субсидування великих недержавних підприємств, не говорячи вже про державні або регіональні. Це, у свою чергу, разом із недосконалістю контрактів у системі менеджменту знімає відповідальність за якість виробництва з керівників. Питання збуту неконкурентоздатної (з низькими споживчими властивостями) продукції простіше вирішити через так звану систему відкотів – виплату винагороди особам на підприємствах, що приймають рішення про закупку продукції (особливо в умовах природної монополії) чи для подальшого виробництва товарів неконкурентоспроможній ціні, що зрештою веде до здорожчання виробництва як товарів, так і послуг і неконкурентоспроможності у співвідношенні із загальносвітовими стандартами.

За цих умов процес привласнення суспільством створених благ з низькими споживчими характеристиками зумовлює їх відтворення в колишній якості, не даючи змогу змінювати, розвивати зміст стосунків власності, які є основою формування економічних стосунків того чи іншого типу. Відсутність відповідності їх (стосунків власності) правовій інституціоналізації наявним економічним реаліям приводять до формування таких стійких соціально-економічних явищ, як вимушена неформальна домовленість з метою недопущення зупинки виробництва, необхідність підтримки «потрібних зв'язків» для вирішення виробничих питань, що виходить за легітимні межі організації технології виробництва й управління, формуючи також таке не менш стійке явище, як корупція. Прикладом тут можуть бути такі організаційно-правові форми, як державні й унітарні підприємства, якщо лише не йдеться про випуск соціально-значущих товарів і послуг. Маючи можливість формувати комерційний прибуток і нести субсидіарну відповідальність разом із державою, керівники підприємств втрачають мотивацію до висококонкурентного виробництва, водночас при цьому виникають найбільш сприятливі умови для виникнення корупційних стосунків.

Тому в центрі уваги економічного аналізу права знаходиться положення про застосування економічних знань до оцінки правових інститутів. Початковим моментом при цьому є розуміння того, що сучасне суспільство потребує розробки широкого набору методів і механізмів координації та узгодження прийнятих рішень. Однією з цілей держави є забезпечення економічної стійкості у ринковому типі господарювання. Це також має на увазі принцип соціальної справедливості, де діяльність людини повинна бути соціально розумна, а її можливі витрати – юридично відрегульовані. Метою економічної теорії є розробка підходів і критеріїв, що дають змогу правильно оцінити економічні наслідки юридичних рішень.

Системний аналіз питань власності показує, що існує багато форм власності, що визначають вид громадського устрою. Щоб це з'ясувати, потрібно знати:

- 1) хто може придбати власність;
- 2) що може бути предметом привласнення (вироблені товари, нематеріальні товари: патенти, товарні знаки, право першовідкривача блага);
- 3) які права припускає власність – використання виключення з угод третіх осіб, продаж, запорука;

4) які обов'язки, що накладаються на особу, наділені власністю (відповідальність, соціальні зобов'язання, податки);

5) як отримується власність (привласнення, спадкоємство, купівля).

Права, що регулюють стосунки власності, як і інші стосунки людей в суспільстві й державі, з часом піддаються змінам. У зв'язку із цим виникає питання, чи існує взагалі єдине правильне розуміння, що таке власність. Якщо з моральної точки зору кожна людина має право на те, що являється життєво необхідним, то уявлення про будь-яку власність повинне базуватися на основі ідеї про життєве забезпечення. Конституція як політичний інструмент повинна гарантувати не лише прожитковий мінімум, а й сприяти досягненню добробуту всіх, а питання власності вирішувати на основі моральних критеріїв.

Сьогодні в більшості розвинених країн Заходу процес зміни структури власності супроводжується зростанням об'єктивних і суб'єктивних обмежень прав власності, впливаючи на організацію економіки в масштабах усього народного господарства. У зв'язку із цим на перший план постає проблема співвідношення власності й права розпоряджатися власністю на підприємстві чи в організації.

Крім того, дуже важливо враховувати під час оцінювання сучасних форм власності, вплив різних інституціональних умов, тобто всього соціально-економічного фону, наявного в різних країнах, оскільки в основі того чи іншого типу держави лежить різне зображення уявлень про власність. Наприклад, у західних демократичних державах конституційно-правове поняття «власність» підтвержене умовою «конституційовання свободи», а захист приватної власності – завданням держави.

У суспільстві, де приватна власність є основою розвитку економіки і діють відповідні конституційно-правові гарантії, вона являється також умовою реалізації особистості, тобто права власності виступає гарантом індивідуальної свободи. Свобода й економічна ефективність, взаємодія яких зумовлена існуванням приватної власності, є найважливішими передумовами громадського устрою, що функціонує на основі конкуренції.

Висновки. Таким чином, право, його якісна визначеність не менш значущі в питаннях відтворення стосунків власності порівняно з економічним змістом. Невчасність, незбалансованість формування інституту власності (безвідносно до акцентів права чи економіки) зумовлює деформацію самого інституту і, як правило, відсутність розвитку. У свою чергу, наявні й переважні форми власності зумовлюють економічну ефективність відтворення власності, оскільки різноманіття форм її реалізації й міра реалізованості взаємозалежать з їх різноманіттям. І навпаки, неформальна інституціоналізація стосунків власності, що виникла внаслідок недостатньої правової інституціоналізації, є чинником обмеження розширеного відтворення стосунків власності.

Для вирішення цього завдання в сучасних умовах формування теорій на основі синтезу наявних напрямів є, на наш погляд, найбільш продуктивним. Таким чином, правовий процес, що історично розвивався внаслідок інституціоналізації, найбільш широкій розвиток отримав за допомогою неінституціоналізму, в межах якого стало можливим здійснення специфікації прав, максимально наближених до економічної дійсності того періоду.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Домашенко М. Про теоретичні погляди на власність / М. Домашенко // Право України. – 2010. – № 12. – С. 32–39.
2. Злупко С. Наукові новаторства Туган-Барановського і його «Основи політичної економії» / С. Злупко // Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії. – Львів: ЛНУ імені І.Я. Франка, 2003. – 628 с.
3. Маркс К. Капітал / К. Маркс // Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – К.: Політвидав. України, 1963. – Т. 23. – 848 с.
4. Мандибура В. Институциональная архитектура собственности: [монография] / В. Мандибура // Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с. – С. 290–298, 323–359.
5. Мандрика Л. Теорія права власності / Л. Мандрика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhive/nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_2/PB-2/PB-2_17.pdf.